

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

СТЕПАНЕНКО Вікторія Іванівна

УДК 37.013.42+37.014.5:2

**ПРОФІЛАКТИКА АСОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ РЕЛІГІЙНИХ КУЛЬТІВ
НА ПІДЛІТКІВ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Слов'янськ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Державному закладі „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович,
Державний заклад „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,
завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Сейко Наталія Андріївна,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
проректор з наукової та міжнародної роботи;

кандидат педагогічних наук, професор
Завацька Людмила Миколаївна,
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка,
завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться 03 грудня 2015 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 12.112.01 у Державному вищому навчальному закладі „Донбаський державний педагогічний університет” за адресою: 84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19, ауд. 201.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет” за адресою: 84116, м. Слов'янськ, Донецька область, вул. Г. Батюка, 19.

Автореферат розіслано 02 листопада 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. М. Курінна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За даними офіційної статистики в Україні з кожним роком збільшується мережа релігійних організацій та кількість віруючих, на фоні яких відмічаються прецеденти проявів релігійного екстремізму, а також латентна злочинність у сфері віросповідання. Достатньо навести приклади резонансних подій, пов'язаних з сектою „Біле Братство” та кримінальні справи, порушені проти сатаністів. Особливо сприятливим для маніпулювання емоційно-вольовою сферою людини є підлітковий вік. Невміння відрізнити одну конфесію від іншої, незнання суті її віровчення призводить до того, що в духовне життя підлітка може входити релігія, культова практика якої має асоціальну скерованість, що спричиняє дезадаптацію особистості з небезпечними її проявами.

Вирішення цієї соціальної проблеми потребує вивчення соціальних та психологічних причин входження людини, зокрема підлітка, в асоціальний релігійний культ; розуміння сутності та змісту дезадаптації підлітків, обумовленої таким впливом; орієнтації на певне соціально-педагогічне середовище, яке б впливало на свідомість і поведінку підлітків, формувало в них певні якості, духовно-ціннісні орієнтації й потреби, соціально-адаптивні можливості; різнобічної соціально значущої діяльності, організації змістовного проведення дозвілля; індивідуального підходу до роботи з підлітками; ранньої профілактичної роботи щодо попередження асоціального впливу релігійних культів, спираючись на нормативно-правову базу держави та існуючу організаційну структуру з урахуванням їхніх соціально-психологічних особливостей і потреб.

Релігія – це складний та багатомірний феномен, який досліджують учені і практики різних наук і галузей знань. У соціальній філософії, релігієзнавстві, соціології, богослов'ї проблема попередження та подолання асоціального впливу релігійних культів висвітлена у працях зарубіжних учених – А. Баркер, О. Дворкіна, М. Дзяпшипи, Л. Доусона, М. Кузнецової, М. Маккука, У. Мартіна, Р. Старка, Дж. Фелтона, Л. Фестинджера та ін.; вітчизняних – Н. Дудар, О. Ковалю, Є. Ліхтенштейна, В. Петрика, С. Сьоміна та ін. У юридичній літературі проблемі профілактики зазначеного напрямку приділяли увагу Д. Карпенко, Т. Кацберг, С. Лещенко, А. Мельник, М. Палій, С. Россманн, Ш. Шіффер та ін.

У психіатрії і психології проблемі профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків присвячені праці Н. Бондарева, Л. Бута, К. Джеймса, А. Єлізарова, Дж. Маккена, І. Малкіної-Пих, В. Менделевича, Р. Мінора, Е. Пітерса, І. Проніна, Р. Скотта, С. Хассена, І. Чеснокової та ін. Профілактиці залучення підлітків та молоді в асоціальні релігійні культури приділяли увагу І. Галіцька, І. Метлик, Т. Мухіна, І. Олейник, О. Прозоров, В. Соснін та ін. Проблема психолого-педагогічної профілактики культового впливу на молодь у національній системі освіти, психологічного маніпулювання й контролю свідомості розкривалася Л. Гридковець, О. Мерзляковою, В. Петуховим та ін. Теоретичні основи соціально-педагогічної роботи щодо попередження та подолання асоціального релігійного впливу закладено у працях

вітчизняних учених – С. Архипової, І. Зверевої, Л. Коваль, Г. Майбороди, Н. Сейко, С. Хлебик та ін. Технології профілактики соціально негативних форм девіантної та адиктивної поведінки розкриті у працях О. Безпалько, Л. Завацької, А. Капської, В. Лютого, В. Оржеховської, О. Песоцької та ін. Однак теоретична і практична база процесу профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі недостатньо розроблена. Аналіз сучасних досліджень і публікацій за означеною проблемою дає підстави стверджувати, що на сьогодні у вітчизняній соціально-педагогічній науці відсутні фундаментальні праці, у яких була б розкрита системна робота з підлітками у соціально-педагогічному середовищі з попередження асоціального впливу релігійних культів, не розроблені відповідні соціально-педагогічні теорії, концепції, методики профілактики за цим напрямом.

Аналіз наукових джерел та практичної роботи фахівців засвідчив, що актуальність проблеми дослідження визначається негативними наслідками впливу асоціальних релігійних культів, основою яких є невіршені *суперечності* між: свободою особистості у виборі релігії та культурною практикою, що посягає на фізичне і психічне здоров'я людини; запитами й потребами підлітків в особистісній духовній реалізації та відсутністю системної організації профілактичної роботи в загальноосвітній школі щодо попередження й подолання асоціальних проявів цієї реалізації; необхідністю професійного здійснення відповідної профілактичної роботи та відсутністю готовності фахівців різного профілю до здійснення профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи, науково-методичного забезпечення цього процесу.

Актуальність, виявлені суперечності, недостатня наукова розробка проблеми профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків та необхідність її глибокого й системного вирішення на рівні соціально-педагогічної теорії і практики обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **„Профілактика асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” як складова частина комплексної наукової теми „Зміст і технологія соціально-педагогічної діяльності з дітьми групи ризику” (державний реєстраційний номер 0107V000971). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (протокол №3 від 28.10.2011 р.) та погоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №10 від 20.12.2011 р.).

Об'єкт дослідження: процес профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі.

Предмет дослідження: система профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи.

Мета дослідження: змістовна розробка та експериментальна перевірка ефективності системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що процес профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи набуде ефективності в тому випадку, якщо цей процес буде організований як соціально-педагогічна система, яка включатиме такі компоненти:

- *мету*, спрямовану на попередження дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів;

- *об'єкт* – учнів загальноосвітніх шкіл підліткового віку з характерними індивідуальними соціально-психологічними особливостями й потребами, що формують їхній адаптаційний потенціал щодо стійкості до асоціального впливу релігійних культів;

- *суб'єкт* – міждисциплінарна команда спеціалістів, яка ефективно взаємодіє та надає комплексну допомогу в попередженні дезадаптації, обумовленої таким впливом;

- *соціально-педагогічне середовище* загальноосвітньої школи, представлене різними соціальними інституціями, які об'єднані навколо спільної мети і впливають на її досягнення;

- *зміст*, що відображає напрями, види та рівні профілактики асоціального впливу релігійних культів;

- *технологію*, яка передбачає поетапне здійснення профілактичної роботи шляхом використання форм і методів, спрямованих на досягнення мети;

- *результат*, що полягає в підвищенні адаптаційних можливостей підлітків щодо їхньої стійкості до асоціального впливу релігійних культів.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми профілактики асоціального впливу релігійних культів.

2. Визначити сутність і зміст дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів.

3. Здійснити аналіз сучасного стану профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі.

4. Науково обґрунтувати та розробити модель системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи.

5. Упровадити та експериментально перевірити ефективність системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи.

Методологічну основу дослідження становлять: філософські положення про соціальну сутність і розвиток особистості; теорії соціалізації та адаптації; міждисциплінарний, системний, комплексний, особистісно-орієнтований, середовищний підходи до профілактики асоціального впливу релігійних культів; положення щодо моделей школи як відкритої соціально-педагогічної системи.

Теоретичною основою дослідження стали: концептуальні положення загальної теорії систем та основні принципи побудови соціально-педагогічних систем (О. Безпалько, І. Дудник, В. Загвязинський, М. Кратінов, Ю. Кушнер, П. Образцов, С. Харченко та ін.), положення про соціалізацію, адаптацію й дезадаптацію особистості (А. Варламова, І. Зверева, Т. Зубкова, С. Коношенко, Л. Мардахаєв, Т. Молодцова, А. Мудрик, С. Харченко та ін.); провідні ідеї відносно навіюваності як захисної й адаптивної форми реагування індивіда (В. Бехтерев, І. Манілов, І. Шварц, Т. Юдєєва та ін.), технологій маніпулятивного впливу (О. Бойко, О. Коваль, Л. Компанцева, В. Остроухов, В. Петрик, М. Присяжнюк, С. Скулиш та ін), розвитку релігійної адикції (Л. Бут, А. Єгоров, І. Малкіна-Пих, В. Менделевич, Р. Мінор, В. Пашковський та ін.); теорія мотивації А. Маслоу; погляди на соціально-педагогічне середовище як системний конструкт (О. Караман, Н. Максимовська, Р. Малиношевський, Ж. Петрочко та ін.); вихідні положення щодо орієнтації профілактики асоціального впливу релігійних культур на розроблену державою відповідну нормативно-правову базу (А. Кузьмін, М. Палій, В. Чайкін та ін.); теоретичні засади організації соціально-педагогічної роботи з підлітками та молоддю щодо подолання асоціальних релігійних проявів (С. Архипова, І. Зверева, Л. Коваль, Г. Майборода, Н. Сейко, С. Хлебик та ін.).

Нормативно-правову базу дослідження складають: Конституція України; Загальна декларація прав людини; Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії або переконань; Конвенція про права дитини; Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин; Закони України: „Про свободу совісті та релігійні організації”, „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про охорону дитинства” тощо.

У процесі дослідної роботи використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, юридичної, медичної, соціологічної, соціально-педагогічної, психологічної, педагогічної літератури, нормативно-правових документів, синтез з метою визначення теоретичних засад дослідження, виявлення стану розробленості проблеми профілактики асоціального впливу релігійних культур на підлітків на міждисциплінарному рівні; порівняння, систематизація, узагальнення, абстрагування, конкретизація для визначення сутності і змісту дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культур; обґрунтування та моделювання для побудови системи профілактики асоціального впливу релігійних культур на підлітків у соціально-педагогічному середовищі; прогнозування з метою удосконалення та визначення перспектив розвитку упровадженої системи; *емпіричні*: діагностичні методи (бесіди, спостереження, тестування, експертна оцінка, вивчення документації, обстеження житлово-побутових умов проживання дитини) для визначення стану профілактики асоціального впливу релігійних культур на підлітків у соціально-педагогічному середовищі; соціально-педагогічний експеримент, оцінка для визначення ефективності профілактичної системи; *методи математичної статистики* для обробки, оцінки та інтерпретації результатів дослідження:

критерій Шапіро-Уїлка в модифікації Ройстона для перевірки розподілення на нормальність; визначення медіани та 25-го і 75-го процентилей для виведення норм авторського тесту; критерій кутового перетворення Фішера (ϕ^*) для порівняння контрольної та експериментальної груп за частотою наявності соціально-психологічних особливостей особистості; таблиця Є. Гублера з метою визначення рівнів статистичної значимості (p) різних значень критерію ϕ^* Фішера.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* розроблено, науково обґрунтовано й експериментально перевірено систему профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі, спрямовану на попередження дезадаптації, обумовленої цим впливом; представлено детальну характеристику кожного з її компонентів: мету, об'єкт, суб'єкт, соціально-педагогічне середовище, зміст, технологію й результат; сформовано соціально-психологічний портрет підлітків, які мають різні ступені схильності до асоціального впливу релігійних культів; *удосконалено* зміст, форми й методи профілактичної діяльності щодо попередження асоціального впливу релігійних культів на підлітків з урахуванням соціально-психологічних особливостей і потреб підлітків, які в цілому формують адаптаційний потенціал щодо стійкості до такого впливу; *подальшого розвитку* набули наукові уявлення про процес дезадаптації підлітків, схильних до асоціального впливу релігійних культів, та її профілактики шляхом підвищення адаптаційних можливостей підлітків щодо стійкості до такого впливу.

Практичне значення дослідження полягає в розробці й впровадженні системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи, спрямованої на попередження дезадаптації, обумовленої цим впливом, з урахуванням соціально-психологічних особливостей і потреб підлітків, схильних до такого впливу, існуючу організаційну структуру й нормативно-правову базу держави, змісту, форм і методів, науково-методичного та інформаційного забезпечення профілактичної роботи за цим напрямом, а саме: авторського тесту „Оцінка схильності підлітків до асоціального впливу релігійних культів”, практикуму для педагогічного колективу „Особливості профілактичної роботи з підлітками, які схильні потрапити під асоціальний вплив релігійних культів”, робочої програми з навчальної дисципліни „Соціальна робота з дезадаптованими людьми” для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр” зі спеціальності „Соціальна робота”; Програми профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи тощо.

Результати дослідження можуть бути використані загальноосвітніми навчальними закладами різної спрямованості і спеціалізації у процесі профілактичної роботи щодо попередження залучення підлітків до асоціального релігійного культу з урахуванням їхньої специфіки та змін, що відбуваються в законодавстві нашої держави у сфері свободи совісті й віросповідання, а також у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації у процесі підготовки

волонтерів і майбутніх фахівців зі спеціальностей „Соціальна педагогіка” та „Соціальна робота”, перепідготовки спеціалістів соціально-педагогічної галузі.

Результати дисертаційної роботи **впроваджено** у практику роботи Комунальних закладів – „Луганська загальноосвітня школа I-III ступенів №16” (довідка № 90 від 13.05.2014 р.), „Луганська спеціалізована школа I-III ступенів №5” (довідка №115 від 14.05.2014 р.), „Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів №45” (довідка №83 від 12.05.2014 р.), „Луганська середня загальноосвітня школа №47 – Міжшкільний навчально-виробничий комбінат” (довідка №128 від 21.05.2014 р.), Марківської гімназії Марківської районної державної адміністрації Луганської області (довідка №112 від 19.05.2014 р.), Бондарівської гімназії Марківської районної державної адміністрації Луганської області (довідка №35 від 22.05.2014 р.), Біловодської гімназії Біловодської районної ради Луганської області (довідка №171 від 15.05.2014 р.). Загальна вибірка сукупність підлітків склала 597 респондентів. Вибіркову сукупність експертів склала 144 особи, з них: 68 – педагогічний склад, 76 – батьки учнів.

Особистий внесок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, полягає у: визначенні особливостей профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків [1]; підготовці п. 4 – „Особливості соціальної роботи з конкретними категоріями дезадаптованих людей” розділу I „Соціальна робота з дезадаптованими людьми” (розкрито зміст та особливості соціальної роботи з особами, що потрапили під асоціальний вплив релігійних культів) [10]; розкритті інформаційних інноваційних технологій, які використовуються у профілактичній діяльності спеціалістів системи освіти з попередження асоціального впливу релігійних культів на підлітків [12].

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації було представлено на наукових і науково-практичних конференціях: *Міжнародних* – „Сучасні тенденції психологічного розвитку сім’ї” (Херсон, 2013), „Актуальні дослідження в соціальній сфері” (Одеса, 2013) „Инновационный потенциал субъектов образовательного пространства в условиях модернизации образования” (Ростов-на-Дону, 2013), „Педагогічні та психологічні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі” (Одеса, 2014), ; *Всеукраїнських з міжнародною участю* – „Науковий діалог „Схід-Захід” (Бахчисарай, 2013), „Сучасні соціально-гуманітарні дискурси” (Дніпропетровськ, 2014).

Результати та висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (2011–2014 рр.), щорічних університетських науково-практичних конференціях „Дні науки” (2012–2014 рр.), педагогічних радах Марківської та Бондарівської гімназій Марківської районної державної адміністрації Луганської області, Біловодської гімназії Біловодської районної ради Луганської області, Комунальних закладів – „Луганська загальноосвітня школа I-III ступенів №16”, „Луганська спеціалізована школа I-III ступенів №5”, „Луганська середня

загальноосвітня школа I-III ступенів №45”, „Луганська середня загальноосвітня школа №47 – Міжшкільний навчально-виробничий комбінат”.

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 14 публікаціях (11 одноосібних), з них: 5 – у фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних науково-методичних виданнях, 1 – матеріали в колективному навчально-методичному посібнику, 6 – публікації у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (241 найменування, з них 14 – іноземною мовою), 14 додатків на 76 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 306 сторінок, з них 203 сторінки основного тексту. Робота містить 17 таблиць, 1 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, висунуто гіпотезу, методологічні, теоретичні й нормативно-правові засади дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи; подано інформацію про впровадження й апробацію результатів дослідження.

У першому розділі „**Теоретичне дослідження проблеми профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі**”, виходячи з міждисциплінарного підходу до розгляду проблеми профілактики асоціального впливу релігійних культів, здійснено аналіз наукової літератури (філософсько-правовий, медико-психологічний, соціально-педагогічний аспекти), розкрито сутність та зміст дезадаптації підлітків, обумовленої цим впливом, виявлено сучасний стан здійснення профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі.

Філософсько-правовий аспект проблеми дав можливість визначити, що профілактика асоціального впливу релігійних культів розглядається як частина державної системи з захисту громадян від різного роду шкідливості і шкоди та попередження злочинності. У науковій літературі, що відображає медико-психологічний аспект проблеми, акцент зроблено на тому, що, незважаючи на ненормативність поведінки адепта культу, допомога може бути надана тільки при його згоді. Профілактична робота передбачає: інформування про небезпечність сект, програми, спрямовані на розвиток критичності мислення й рефлексії, формування навичок асертивної поведінки; використання інтерактивних методів роботи. Соціально-педагогічний аспект проблеми профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків показав відсутність чіткої побудови системи, яка б урахувала весь спектр проблеми, окреме й непослідовне відображення її фрагментів у вітчизняних працях, однак дозволив визначити провідні суб’єкти у профілактичній діяльності – школу й сім’ю, а також інформативну, поведінкову, конструктивно-позитивну моделі профілактичної роботи, які використовуються зарубіжними дослідниками щодо попередження асоціального впливу релігійних культів.

Вивчення сутності та змісту дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів, дозволило на підставі аналізу різноманітних підходів до терміна „асоціальний вплив релігійних культів” розглядати його як вихідне поняття в соціально-педагогічній науковій літературі. Зазначений термін передбачає вплив, при якому використовують методи культової практики, що в багатьох випадках не виходять за межі чинного законодавства чи мають прихований протиправний характер і спричиняють або посилюють дезадаптацію особистості, яка проявляється у специфічній поведінці людини, характерній при такому виді дезадаптації. Дезадаптацію, обумовлену асоціальним впливом релігійних культів, визначаємо як процес і результат поступового відкидання соціальних норм і цінностей суспільства без перешкоди для інших у їх дотриманні й формування нових форм у поведінці віруючого, які ще не досягнули рівня психічних розладів, стоять на межі порушення правових норм і не співвідносяться з певними моральними нормами.

Сутність процесу дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів, полягає у зниженні їхніх адаптаційних можливостей під час засвоєння підлітком асоціального релігійного досвіду у лавах асоціального релігійного культу і, відповідно, асоціальної поведінці. Адаптаційні можливості підлітків, у свою чергу, включають у себе такі показники, як схильність до асоціального впливу релігійних культів, навіюваність, рівень самооцінки, особистісна адаптованість, проблемні сфери діяльності, потреби, які відрізняють таких підлітків від інших категорій дітей групи ризику дезадаптації. Асоціальними проявами поведінки підлітків є: аскетизм, мандрівництво, паломництво, юродство, незацікавленість інтелектуальною й культурною сферами життя, регресія здатності до спілкування з оточенням, байдужість до батьків, залишення домівки, релігійний фундаменталізм тощо.

Складовими змісту дезадаптації, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів, є: 1) фази: індоктринація, контроль свідомості, консолідація виробленої поведінки й неможливості вийти з секти; 2) стадії: тотальна доброзичливість, атмосфера уваги, захищеності, турботи; вимога сповіді новачка; посвята; маніпуляція віруючим; навчання віруючого особливій мові, характерній для культу; 3) етапи: „лестощі та спокуса”; нейтралізація психозахисних якостей особистості та її здатності до критичного сприйняття дійсності; закріплення членства адепта у групі, стимулювання соціальних розривів; неможливість спроби повернутися до суспільства.

Сучасний стан здійснення профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків в Україні показав, що вона спирається на нормативно-правову базу у сфері свободи совісті та віросповідання, існуючу структуру органів адміністративно-виконавчого апарату та адаптаційні можливості (потенціал) підлітків щодо їхньої стійкості до такого впливу. При вивченні адаптаційних можливостей підлітків щодо їхньої стійкості до асоціального впливу релігійних культів встановлено певну невідповідність і неодностайність поглядів науковців у розкритті їхніх соціально-психологічних особливостей та потреб, відсутність діагностичних методик виявлення схильності такого типу. Тому розроблено і стандартизовано авторський тест „Оцінка схильності підлітків

до асоціального впливу релігійних культів”, на основі отриманих статистичних даних показників соціально-психологічних особливостей та потреб сформовано соціально-психологічний портрет таких підлітків, визначено рівні їхніх адаптаційних можливостей щодо стійкості до асоціального впливу релігійних культів: низький, середній та високий.

Низький рівень адаптаційних можливостей – підлітки мають високий ступінь схильності до асоціального впливу релігійних культів та навіюваності, високу самооцінку, неадекватно сприймають себе у світі, відсутнє прагнення задовольнити соціальні потреби, задоволення потреб у безпеці духовними пошуками, які не завжди можуть бути позитивними, проблеми в сім’ї та непорозуміння з однолітками. Середній – характеризується середнім ступенем схильності до асоціального впливу релігійних культів, адекватною самооцінкою та ступенем навіюваності, але є труднощі у сприйнятті себе в конкретних ситуаціях. Важливі потреби в безпеці, що підвищує ризик потрапляння до відповідного культу, який нібито задовольняє ці потреби, особливо при наявності проблем у сім’ї. Високий рівень – підлітки мають низький ступінь схильності до асоціального релігійного впливу чи її відсутність, адекватні самооцінку, навіюваність та сприйняття себе у світі, вдало реалізують свої здібності й таланти. Для них важливі соціальні потреби. Потреби в безпеці задовольняє благополучна родина.

Виявлено низьку ефективність проведення профілактичної роботи, яка, окрім відсутності цілісної системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків, невизначеності державної політики в цій сфері, підтверджується статистичними даними високих відсоткових показників наявності в підлітків загальної групи середнього (48,1%) та високого (15,2%) ступенів схильності до асоціального впливу релігійних культів. Розроблено критерії ефективності системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі: сугестивний, особистісний, діяльнісний.

У другому розділі **„Розробка та впровадження системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі”** науково обґрунтовано та змодельовано систему профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи; представлено характеристику основних її компонентів; висвітлено хід і результати експериментальної роботи щодо упровадження відповідної системи.

Під системою розуміємо цілісну, упорядковану сукупність взаємопов’язаних компонентів, які виступають у взаємодії між собою та середовищем, але при цьому мають певну автономність, завдяки якій формуються якісно вищі характеристики об’єкта. Структурними компонентами системи стали: мета, суб’єкт, об’єкт, соціально-педагогічне середовище, зміст, технологія й результат.

Графічну модель системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи представлено на рис. 1.

Мета:

попередження дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів.

Завдання:

1. Здійснення діагностики та аналізу адаптаційних можливостей підлітків щодо їхньої стійкості до асоціального впливу релігійних культів на основі розробленого діагностичного інструментарію.
2. Створення на базі загальноосвітньої школи соціально-педагогічного середовища, завдяки якому виникає певний територіальний виховний простір, що виходить за межі навчального закладу і сприяє розвитку відкритої соціально-педагогічної системи.
3. Координація й інтеграція зусиль фахівців шляхом створення міждисциплінарної команди зі спеціалістів педагогічної, медичної, правової, соціальної, психологічної та інших сфер, де група професіоналів взаємодіють, взаємодоповнюють та взаємозамінюють один одного в ході виконання поставлених мети та завдань.

Об'єкт: підлітки віком 11–15 років – учні 6–8 класів загальноосвітніх шкіл, які мають різні рівні адаптаційних можливостей щодо стійкості до асоціального впливу релігійних культів

Суб'єкти (міждисциплінарна команда):

- 1) внутрішні співробітники школи – директор; заступник директора з навчально-виховної роботи; заступник директора з виховної роботи; класний керівник; соціальний педагог; практичний психолог; педагог-організатор; керівники шкільних гуртків і секцій; учителі, шкільна медична сестра;
- 2) зовнішні спеціалісти – фахівці різного профілю: юрист, соціальний працівник (ЦСССДМ), спеціаліст КМСН; спеціаліст ССД; керівники позашкільних гуртків та секцій, фахівці з питань адиктології та релігієзнавства (лікар нарколог-психіатр Луганського обласного наркологічного диспансеру, викладачі ЛНУ імені Тараса Шевченка); фізіолог (кафедра фізіології ЛДМУ), керівники позашкільних гуртків та секцій, фахівці УСЗН;
- 3) студенти-волонтери;
- 4) батьки, родичі та друзі підлітків.

Координатор міждисциплінарної команди: соціальний педагог

Соціально-педагогічне середовище:

1. Соціальні інституції, об'єднані навколо спільної мети й завдань: школа, сім'я, позашкільні заклади (палади, центри, будинки, станції дитячої творчості, клуби, спортивні й музичні школи тощо), заклади культури (громадські бібліотеки, музеї, театри, кінотеатри тощо), місцеві органи, громадські організації, центри сім'ї та молоді, спеціальні установи, ВНЗ.

Головний соціально-виховний інститут та методологічний і координуючий центр профілактичної роботи – школа.

2. Соціальні інституції, які впливають ситуативно на досягнення мети: ЗМІ, громада, вулиця тощо.

Зміст:	
<p>Види профілактики. Первинна: інформування підлітків про чинники, причини, мотиви та наслідки такого впливу у вигляді освітніх (теми, передбачені програмами навчальних і факультативних дисциплін) та соціально-виховних програм; формування основних понять про механізми, природу виникнення та розвитку релігійної адикції; виявлення та урахування існуючих умов, соціально-психологічних особливостей, потреб і поведінки підлітків; засвоєння знань, норм, моральних уявлень та духовних цінностей позитивного релігійного досвіду; організація дозвільної діяльності на рівні класу, школи та поза її межами. Вторинна: знання духовно-моральних й соціально-правових норм, регулюючих ситуації асоціального впливу релігійних культур на підлітків; уміння правильно спілкуватися й робити правильний вибір у ситуаціях вербування до асоціальних релігійних течій; навички протистояння наполегливому вербуванню до лав релігійного культу асоціальної скерованості. Третинна: корекція соціально-психологічних особливостей і поведінки підлітка; переорієнтація на позитивно значущу діяльність; задоволення основних потреб та надання соціально-психологічної підтримки.</p> <p>Рівні: 1. Особистісний: навчання навичкам спілкування; допомога у пошуку сенсожиттєвих орієнтирів, формуванні особистісної позиції, розвитку і навчанні впевненості у собі, умінні ясно і прямо висловлювати позитивні і негативні відчуття, ефективній взаємодії з іншими людьми, успішному вирішенні важких проблемних ситуацій; активізація самодостатності, підвищення рівня саморегуляції. 2. Мікрорівень: створення і підтримка оптимального соціально-психологічного клімату у класному колективі; формування згуртованості учнів під час навчально-виховного процесу та дозвільної діяльності, попередження й своєчасне вирішення виникаючих конфліктів. 3. Макрорівень: допомога у подоланні кризових ситуацій; робота з родинами щодо формування спільних сімейних традицій і цінностей, співпраця спеціалістів різних профілів з формування конфесійної обізнаності й толерантності, навичок соціальної компетентності.</p>	<p style="text-align: center;">Напрями:</p> <p>1. Сугестивний: зниження ступеня схильності підлітка до потрапляння під асоціальний релігійний вплив, забезпечення сталості його низьких показників; формування адекватного ступеня навіюваності підлітків.</p> <p>2. Особистісний: створення умов, які в однокровній мірі забезпечують задоволення соціальних потреб, потреб у безпеці; корекція показників значимості основних соціальних потреб та потреб у безпеці підлітків з різними ступенями схильності до асоціального впливу релігійних культур; формування адекватної самооцінки у підлітків; робота з учнями щодо подолання дезадаптації та формування оптимального ступеня особистісної адаптованості підлітка.</p> <p>3. Діяльнісний: створення і підтримка соціальної активності підлітка, оптимального соціально-психологічного клімату, згуртованості класного колективу; робота з сім'ями по подоланню кризових ситуацій та налагодження сімейних відносин, формування спільних родинних традицій і цінностей, взаємодія батьків і школи з попередження асоціальних релігійних проявів у поведінці учня.</p>
Технологія:	
<p>Етапи:</p> <p>Підготовчий: діагностика; прогнозування; цілепокладання; моделювання планування.</p> <p>Основний: організація; керівництво; контроль.</p> <p>Заключий: результат; підсумкова діагностика; оцінка; корекція</p>	<p>Форми: 1) за кількістю учасників: : індивідуальні, групові, масові; 2) за тривалістю: одноразові заходи (класна година, виступ на батьківських зборах), діючі за потребою (зняття загострення проблеми), діючі постійно (лекторії, консултантські). 3) за видами діяльності: освітні (знання включені в програмні дисципліни та факультативні курси), інформаційні (засвоєння знань), репродуктивні (відтворення знань і способів дій), тренувальні (практичні вміння та навички), творчі (нові рішення, знання та способи дій), дозвільні (шкільні, позашкільні, сімейні заходи, відвідування гуртків, секцій, свята, ігрові майданчики), комунікативні (попередження конфліктів, продуктивне спілкування, адекватне критичне мислення); 4) за характером впливу на об'єкт: безпосередній й опосередкований; 5) за домінуючим засобом впливу – словесні (лекції, бесіди, диспути, вечори запитань і відповідей тощо), практичні (вправи, конференції, семінари, практикуми, круглі столи), наочні (презентації, виставки малюнків, плакати, відеоролики); 6) за рівнем формування знань у суб'єктів та об'єктів: традиційні, активні, інтерактивні, інноваційні.</p>
<p>Методи: 1. Педагогічні: а) <i>формування свідомості:</i> бесіда, диспут, дискусія, розповідь, регламентування, переконання (роз'яснення, доведення, спростування, порівняння), попередження, приклад; б) <i>організацій діяльності:</i> інструктаж, соціальне навчання, доручення, розгляд ситуацій, прогнозування, виправлення; в) <i>стимулювання діяльності:</i> захоплення, схвалення, гра (рольова, вікторина), змагання, підкріплення, довіра; г) <i>самовисловлення:</i> самооцінка, самоаналіз, самоконтроль, самокорекція.</p> <p>2. Психологічні: а) <i>діагностичні:</i> тести, методики; б) <i>корекційні:</i> вправи; в) <i>соціально-психологічне консультування</i> (емпатійне слухання, інтерпретація, фасилітація, раціоналізація). 3. Соціологічні: спостереження, фокус-група, експертна оцінка, аналіз документів (традиційний, контент-аналіз) 4. Соціально-педагогічні: аналіз соціуму, сайт мікрорайону, відвідування на дому. 5. Інформаційні інноваційні: консалтинг, трансферт.</p>	
<p>Результат: підвищення адаптаційних можливостей підлітків щодо їх стійкості до асоціального впливу релігійних культур</p>	

Рис. 1. Модель системи профілактики асоціального впливу релігійних культур на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи

Метою системи профілактики асоціального впливу релігійних культів є попередження дезадаптації підлітків, обумовленої таким впливом.

Суб'єктом розробленої профілактичної системи виступила міждисциплінарна команда фахівців, до якої ввійшли представники педагогічної, медичної, правової, соціальної, психологічної та інших сфер, батьки (особи, що їх замінюють), родичі, друзі підлітків та ін. Координатором міждисциплінарної команди був соціальний педагог.

Об'єктом стали підлітки віком 11–15 років – учні 6–8 класів загальноосвітніх шкіл, які мали різні рівні адаптаційних можливостей щодо стійкості до асоціального впливу релігійних культів.

Елементами соціально-педагогічного середовища стали різні соціальні інституції, які були об'єднані навколо досягнення спільної мети та завдань, а також соціальні інституції, що впливали ситуативно на досягнення мети. Координуючим центром створеного соціально-педагогічного середовища виступила загальноосвітня школа.

Зміст системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі полягав у здійсненні заходів первинної, вторинної і третинної профілактики на різних її рівнях за трьома основними напрямками: сугестивним, особистісним та діяльнісним.

Технологія передбачала поетапне упровадження системи шляхом використання адаптованих та спеціально розроблених форм і методів, спрямованих на підвищення адаптаційних можливостей підлітків щодо стійкості до зазначеного виду асоціального впливу. На підготовчому етапі здійснено підготовку фахівців міждисциплінарної команди, первинну діагностику соціально-психологічних особливостей і потреб підлітків, основному – реалізовано Програму профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи й заключному – отримано результати експерименту на основі підсумкової діагностики.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи показав загальне підвищення адаптаційного потенціалу підлітків щодо їхньої стійкості до асоціального впливу релігійних культів в експериментальній групі. За сугестивним критерієм у підлітків експериментальної групи: 1) знизилися показники високого (на 6,1%) та середнього (на 7,5%) ступенів схильності до асоціального впливу релігійних культів і підвищилися показники низького (на 13,6%); 2) підвищилися показники сугестивності на всіх ступенях схильності (низький ступінь на 16,7%, середній – 11,5%, високий – 27,3%) та зменшилася гіпосугестивність (низький ступінь на 8,4%, середній – 8,9%, високий – 18,1%). Також у підлітків з високим ступенем схильності до асоціального впливу релігійних культів зменшилися показники гіперсугестивності (на 6,1%). Зазначені результати свідчать про формування в підлітків експериментальної групи в ході дослідно-експериментальної роботи навичок об'єктивної оцінки ситуації, прийняття раціональних рішень, відстоювання власної точки зору, зниження рівня піддавання впливу релігійних культів асоціальної скерованості.

Слід зазначити, що схильність підлітків до асоціального впливу релігійних культів є однією зі складових адаптаційного потенціалу підлітків щодо їхньої стійкості до такого впливу й підтверджується всіма іншими показниками соціально-психологічних особливостей і потреб. Порівняння показників ступенів схильності підлітків до асоціального впливу релігійних культів контрольної та експериментальної груп свідчить про зниження у відсотковому співвідношенні високого та середнього ступенів у підлітків експериментальної групи та підвищення показників низького ступеня (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняння ступенів схильності підлітків
до асоціального впливу релігійних культів у КГ та ЕГ**

Група	Результати первинної діагностики			Результати підсумкової діагностики		
	Низький ступінь	Середній ступінь	Високий ступінь	Низький ступінь	Середній ступінь	Високий ступінь
ЕГ	36,7%	47,6%	15,6%	50,3%	40,1%	9,5%
КГ	36,6%	48,5%	14,9%	24,4%	55,4%	20,1%
$\Phi^*_{емп}$	0,037	0,220	0,232	6,645	3,762	3,701
p	> 0,100	> 0,100	> 0,100	0,000	0,000	0,000

Примітка: достовірні відмінності показників визначаються затемненими клітинками в таблиці

У підлітків контрольної групи прямо пропорційно протилежні результати – зниження показників низького (на 12,2%) та збільшення відсоткової частки середнього (на 6,9%) й високого ступенів (на 5,2%) схильності до асоціального впливу релігійних культів. Отримані результати в контрольній групі можна пояснити декількома причинами. По-перше, відсутністю цілеспрямованого систематичного профілактичного впливу на підлітків за цим напрямом, оскільки підлітки контрольної групи брали участь лише в окремих масових заходах, які не мали системного характеру і, відповідно, не впливали на особистість в необхідному об'ємі. По-друге, нестабільністю суспільно-політичної ситуації, що склалася в області на момент проведення підсумкової діагностики, яка, на думку багатьох дослідників, впливає на релігійність населення та при певних умовах може призводити до потрапляння в асоціальний релігійний культ.

За особистісним критерієм було досягнуто: 1) зниження показників високого рівня самооцінки порівняно з її низьким рівнем (низький ступінь схильності до асоціального впливу релігійних культів – на 4,3%, середній – 2,1%, високий – 3,0%); 2) зменшення низької адаптованості (низький ступінь схильності до асоціального впливу релігійних культів – на 14,9%, середній – 9,8%, високий – 11,1%) та збільшення показників середньої адаптованості підлітків усіх ступенів схильності до асоціального впливу релігійних культів (низький рівень – на 9,4%, середній – 8,7%, високий – 22,2%), а також зменшення

критичної дезадаптації в підлітків з високим ступенем схильності на 12,4% та високої адаптації в підлітків з високим (на 12,4%) і середнім (на 5,5%) ступенями схильності; 3) підвищення значимості соціальних потреб у підлітків з високим та середнім ступенями схильності до асоціального впливу релігійних культів (середній ступінь – на 25,8%, високий – на 38,4%). Отримані дані свідчать про формування адекватного сприйняття підлітками себе у світі, об'єктивну оцінку ними своїх якостей і можливостей, умінь співвідносити їх з вимогами оточуючих людей і суспільства в цілому; формування вмінь розуміння своїх успіхів та невдач, обирати соціально орієнтовані види діяльності, активно брати в них участь, конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, які виникають; 4) сталості показників потреб у безпеці, яка свідчить про зміну суб'єкта впливу в підлітків з високим ступенем схильності до асоціального впливу релігійних культів з асоціального на соціалізуючий.

За діяльнісним критерієм спостерігалось отримання позитивних результатів щодо вирішення проблем у таких сферах діяльності, як сім'я й товарищі по класу, про що свідчить відсутність різниці у їх показниках у підлітків з високим, середнім та низьким ступенями схильності до асоціального впливу релігійних культів порівняно з результатами первинної діагностики, де спостерігався більший відсоток наявності цих проблемних сфер діяльності в підлітків з високим ступенем схильності до асоціального впливу релігійних культів.

Отже, основна мета – попередження дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів, досягнута шляхом отримання позитивних прогнозованих результатів, що підтверджує ефективність розробленої моделі профілактичної системи.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети дослідження в дисертації теоретично обґрунтовано та практично вирішено проблему профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі, яка полягала у змістовній розробці та експериментальному впровадженні системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі. Мета досягалася через реалізацію основних завдань дослідження, що дало можливість сформулювати такі висновки:

1. Аналіз зарубіжних та вітчизняних джерел наукової літератури з проблеми профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків показав, що досліджувана проблема має міждисциплінарний характер та об'єднує в собі знання різних наукових галузей, які висвітлюють філософсько-правовий, медико-психологічний і соціально-педагогічний її аспекти, однак залишається недостатньо розробленою саме на рівні вітчизняної соціально-педагогічної теорії і практики, про що свідчить відсутність фундаментальних наукових соціально-педагогічних досліджень, у яких розкривалася б системна робота з підлітками в соціально-педагогічному середовищі з попередження асоціального впливу релігійних культів, що призводить до відповідної дезадаптації особистості.

2. У ході визначення сутності та змісту дезадаптації, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів на підлітків, визначено, що асоціальний вплив релігійних культів – це вплив, при якому використовуються методи культової практики, що в багатьох випадках не виходять за межі чинного законодавства чи мають прихований протиправний характер і спричиняють або посилюють дезадаптацію особистості, яка проявляється у специфічній поведінці людини, характерній при даному виді дезадаптації. Дезадаптація, обумовлена асоціальним впливом релігійних культів, – це процес і результат поступового відкидання соціальних норм і цінностей суспільства без перешкоди для інших у їх дотриманні й формування нових форм у поведінці віруючого, які ще не досягнули рівня психічних розладів, стоять на межі порушення правових норм і не співвідносяться з певними моральними нормами. Сутність цього процесу полягає у зниженні їхніх адаптаційних можливостей (потенціалу) під час засвоєння підлітком асоціального релігійного досвіду в лавах асоціального релігійного культу і, відповідно, асоціальної поведінці. Складовими змісту дезадаптації, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів, є фази, стадії та етапи.

3. Сучасний стан здійснення профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків в Україні на всіх її рівнях показав, що вона спирається на нормативно-правову базу у сфері свободи совісті та віросповідання, існуючу структуру органів адміністративно-виконавчого апарату та адаптаційні можливості (потенціал) підлітків щодо стійкості до такого впливу, однак має певні проблемні аспекти: невідповідність певних нормативно-правових норм; постійні інституційні трансформації в організаційній структурі системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків, відсутність упорядкованої діяльності та взаємодії між відомствами; проблеми в освітньо-виховній галузі: відсутність цілісної соціально-виховної системи морального та духовного розвитку, соціалізації дітей та молоді; зниження суспільної моралі, духовності, культури поведінки учнів. При дослідженні адаптаційних можливостей (потенціалу) підлітків щодо їхньої стійкості до асоціального впливу релігійних культів встановлено невідповідність і неоднотайність поглядів науковців у розкритті їхніх соціально-психологічних особливостей і потреб, відсутність діагностичних методик виявлення схильності такого типу та опису соціально-психологічного портрету підлітків відповідної категорії. Ураховуючи ці суперечності, було розроблено й стандартизовано авторський тест „Оцінка схильності підлітків до асоціального впливу релігійних культів”, на основі отриманих статистичних даних показників соціально-психологічних особливостей та потреб сформовано соціально-психологічний портрет підлітків.

4. Визначені теоретико-методологічні засади дисертаційної роботи й результати констатувального етапу експерименту склали основу розробки моделі системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі на локальному рівні – рівні загальноосвітньої школи з урахуванням розробленої державою нормативно-правової бази, існуючої організаційної структури на державному, регіональному

й місцевому рівнях та показників наявних адаптаційних можливостей підлітків щодо стійкості до такого впливу. Основними компонентами розробленої системи стали: мета, об'єкт, суб'єкт, соціально-педагогічне середовище, зміст (напрями, види й рівні профілактики), технологія (етапи, форми й методи), результат.

5. Упровадження системи реалізовували в соціально-педагогічному середовищі, координуючим центром якого виступили загальноосвітні навчальні заклади, поетапно шляхом використання адаптованих та спеціально розроблених форм і методів, спрямованих на підвищення адаптаційних можливостей підлітків щодо стійкості до зазначеного виду асоціального впливу. На підготовчому етапі здійснювалася підготовка фахівців міждисциплінарної команди, первинна діагностика соціально-психологічних особливостей і потреб підлітків; основному – реалізовано Програму профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі й заключному – отримано результати експерименту на основі підсумкової діагностики.

Оцінку отриманих результатів здійснено за трьома критеріями: сугестивним, особистісним і діяльним, за показниками яких спостерігається динаміка підвищення адаптаційного потенціалу підлітків щодо стійкості до асоціального впливу релігійних культів в експериментальній групі. Зокрема, показники високого ступеня схильності підлітків до асоціального впливу релігійних культів, яка є однією зі складових відповідного адаптаційного потенціалу та підтверджується всіма іншими показниками соціально-психологічних особливостей і потреб знизилася на 6,1%, середнього – на 7,5%. Показники низького ступеня схильності чи її відсутності підвищилися на 13,6%. Високий ступінь схильності до асоціального впливу релігійних культів було діагностовано в 9,5% підлітків (на початку – 15,6%), середній ступінь – 40,1% (на початку – 47,6%), низький – 50,3% (на початку – 36,7%).

Отримані результати підтвердили ефективність системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі. Викладені в дисертаційній роботі положення не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого розвитку потребує дослідно-експериментальна робота, спрямована на підтримку міждисциплінарною командою спеціалістів сформованого адаптаційного потенціалу підлітків щодо стійкості до асоціального впливу релігійних культів у юнацькому віці з урахуванням соціально-психологічних особливостей і потреб уже на цьому віковому етапі розвитку особистості, підбір відповідних форм і методів профілактичної роботи, які б увійшли в наступні програми системного профілактичного впливу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Степаненко В. І. Теоретичні засади профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків / О. П. Песоцька, В. І. Степаненко // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка: педагогічні науки. – 2012. – №1 (236). – С. 127–133.

2. Степаненко В. І. Сутність та зміст профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі / В. І. Степаненко // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка: педагогічні науки. – 2012. – №16 (251). – С. 123–129.

3. Степаненко В. І. Сутність та зміст дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів / В. І. Степаненко // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка: педагогічні науки – 2013. – №11 (270), ч. 2. – С. 210–217.

4. Степаненко В. І. Діагностика сугестивності підлітків, схильних до асоціального впливу релігійних культів / В. І. Степаненко // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка: педагогічні науки. – 2014. – №4 (287). – С. 98–103.

5. Степаненко В. І. Розробка та стандартизація тесту „Оцінка рівня схильності підлітків до асоціального впливу релігійних культів” / В. І. Степаненко // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка: педагогічні науки. – 2015. – №1 (290). – С. 273–280.

Статті в зарубіжних науково-методичних виданнях:

6. Степаненко В. І. Диагностика самооценки подростков, склонных к асоциальному влиянию религиозных культов / В. И. Степаненко // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2014. – №3 (56). – С. 168–171.

7. Степаненко В. І. Диагностика основных потребностей подростков, склонных к асоциальному влиянию религиозных культов / В. И. Степаненко // Сибирский педагогический журнал. – 2014. – №6. – С. 202–206.

Статті в інших виданнях, матеріали конференцій:

8. Степаненко В. І. Сім'я як чинник асоціального впливу релігійних культів на підлітків / В. І. Степаненко // Сучасні тенденції психологічного розвитку сім'ї: зб. наук. пр. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2013. – Ч. 1. – С. 65–72.

9. Степаненко В. І. Категорії підлітків, схильних до потрапляння під асоціальний вплив релігійних культів / В. І. Степаненко // Науковий діалог „Схід-Захід”: матеріали II всеукр. наук. конф. з міжн. участю. (м. Бахчисарай, 12 жовтня 2013 р.). – Д.: Видавництво „Інновація”, 2013. – Ч. 3. – С. 81–84.

10. Степаненко В. І. Особливості соціальної роботи з конкретними категоріями дезадаптованих людей // Актуальні питання теорії та практики соціальної роботи: навч.-метод. посіб. / О. П. Песоцька, В. І. Степаненко, Н. О. Островська та ін.; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – розділ I, п. 4. – С. 55–97.

11. Степаненко В. І. Форми дезадаптивної поведінки підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів / В. І. Степаненко // Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 жовтня 2013 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук. – Одеса: видавець Букаев Вадим Вікторович, 2013. – С. 56–58.

12. Степаненко В. И. Использование информационных инновационных технологий в профилактике религиозной аддикции у подростков / Н. Э. Булкина, С. П. Задорожный, С. Ю. Знагован, В. В. Степаненко, В. И. Степаненко // Инновационный потенциал субъектов образовательного пространства в условиях модернизации образования: материалы IV междунар. науч.-практ. конф. (Ростов-на-Дону, 21–22 ноября 2013 г.). – Ростов н/Д: Издательство СКНЦ ВШ ЮФУ, 2013. – Ч. 1. – С. 249–251.

13. Степаненко В. І. Організаційна структура здійснення профілактики асоціального-впливу релігійних культів на підлітків в освітньо-виховній сфері / В. І. Степаненко // „Сучасні соціально-гуманітарні дискурси”: матер. IV всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. (м. Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.). – Д.: ТОВ „Інновація”, 2014. – Ч. 2. – С. 101–104.

14. Степаненко В. І. Етапи технологічного процесу системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі / В. І. Степаненко // Педагогічні та психологічні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: зб. наук. пр. учасників міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 23–24 травня 2014 р.). – Одеса: ГО „Південна фундація педагогіки”, 2014. – С. 94–96.

АНОТАЦІЯ

Степаненко В. І. Профілактика асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Державний вищий навчальний заклад „Донбаський державний педагогічний університет”. – Слов’янськ, 2015.

Дисертацію присвячено науковому розв’язанню проблеми профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі. Профілактику асоціального впливу релігійних культів розглянуто як міждисциплінарну проблему, проаналізовано стан її розробленості у філософсько-правовому, медико-психологічному й соціально-педагогічному аспектах. Розкрито сутність та зміст дезадаптації підлітків, обумовленої асоціальним впливом релігійних культів. Сформовано соціально-психологічний портрет підлітків, схильних до асоціального впливу релігійних культів, виявлено рівні їхніх адаптаційних можливостей щодо стійкості до такого впливу. Науково обґрунтовано, розроблено, експериментально впроваджено й перевірено ефективність системи профілактики асоціального впливу релігійних культів на підлітків у соціально-педагогічному середовищі загальноосвітньої школи.

Ключові слова: асоціальний вплив релігійних культів, дезадаптація, підліток, соціально-педагогічне середовище, профілактика асоціального впливу релігійних культів, система профілактики асоціального впливу релігійних культів.

АННОТАЦИЯ

Степаненко В. И. Профилактика асоциального влияния религиозных культов на подростков в социально-педагогической среде. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Государственное высшее учебное заведение „Донбасский государственный педагогический университет”. – Славянск, 2015.

Диссертация посвящена научному решению проблемы профилактики асоциального влияния религиозных культов на подростков в социально-педагогической среде. Профилактика асоциального влияния религиозных культов рассматривается как междисциплинарная проблема, представлен анализ состояния ее разработанности в философско-правовом, медико-психологическом и социально-педагогическом аспектах.

Раскрыто сущность и содержание дезадаптации подростков, которая обусловлена асоциальным влиянием религиозных культов. Асоциальное влияние религиозных культов рассматривается как влияние, при котором используют методы культовой практики, в большинстве случаев не выходящие за пределы действующего законодательства или имеющие латентный противоправный характер, которые порождают или усиливают дезадаптацию личности, что проявляется в специфическом поведении человека, характерном при данном виде дезадаптации.

Дезадаптация, обусловленная асоциальным влиянием религиозных культов, представляет собой процесс и результат постепенного отбрасывания социальных норм и ценностей общества без нанесения вреда другим и формирования новых форм в поведении верующего, которые не достигли уровня психических расстройств, находятся на грани нарушения правовых норм и не соотносятся с определенными моральными нормами.

Установлено абсолютную противоположность точек зрения ученых относительно наличия, уровней и частоты проявления социально-психологических особенностей и потребностей у подростков, склонных к асоциальному влиянию религиозных культов; отсутствие их описания по каждой степени склонности такого типа, диагностических методик, которые позволяют выявить данную степень. Разработан и стандартизирован авторский тест „Оценка склонности подростков к асоциальному влиянию религиозных культов”. Сформирован социально-психологический портрет подростков данной категории, выявлены уровни их адаптационных возможностей относительно стойкости к асоциальному влиянию религиозных культов.

Научно обоснована, разработана, экспериментально внедрена и проверена эффективность системы профилактики асоциального влияния религиозных культов на подростков в социально-педагогической среде общеобразовательной школы. Основными компонентами системы стали: цель, объект, субъект, социально-педагогическая среда, содержание (направления, виды и уровни профилактики), технология (этапы, формы и методы), результат.

Реализация системы осуществлялась поэтапно путем использования адаптированных и специально разработанных форм и методов, конечной целью которых было повышение адаптационных возможностей подростков относительно их стойкости к асоциальному влиянию религиозных культов. На подготовительном этапе осуществлялась подготовка специалистов междисциплинарной команды, первичная диагностика социально-психологических особенностей и потребностей подростков. Основной этап представлен реализацией Программы профилактики асоциального влияния религиозных культов на подростков в социально-педагогической среде общеобразовательной школы. На заключительном этапе получены результаты конечной диагностики. Оценка полученных результатов осуществлялась по трем критериям: суггестивному, личностному и деятельному, показатели которых подтверждают динамику повышения адаптационных возможностей подростков относительно их стойкости к асоциальному влиянию религиозных культов в экспериментальной группе и, соответственно, эффективность разработанной профилактической системы.

Ключевые слова: асоциальное влияние религиозных культов, дезадаптация, подросток, социально-педагогическая среда, профилактика асоциального влияния религиозных культов, система профилактики асоциального влияния религиозных культов.

ANNOTATION

Stepanenko V. I. Prevention of asocial influence of religious cults on adolescents in socio-pedagogical environment. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.05 – Social Pedagogy. – State Higher Educational Establishment „Donbas State Pedagogical University”. – Sloviansk, 2015.

Thesis is devoted to scientific challenges, prevention of solution asocial influence of religious cults on adolescents in socio-pedagogical environment. Prevention of asocial influence considered as an interdisciplinary problem analyzed elaborated state in philosophical and legal, medical and psychological and socio-pedagogical aspects. Disclosed the meaning and content of adolescents maladjustment, caused the influence of asocial religious cult. Formed socio-psychological portrait of teenagers, prone to asocial influence of religious cults; the degrees of adaptive capacity for resistance to this influence. Scientifically proved, developed, implemented and experimentally tested the system efficiently of the prevention of antisocial influence of religious adolescents in social and pedagogical environment of secondary school.

Key words: asocial influence of religious cults, maladjustment, adolescent, socio-pedagogical environment, prevention of asocial influence of religious cults, the system of prevention asocial influence of religious cults.

Підписано до друку 29.10.2015 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. №96-2015 .

Виготовлювач: МКП «Слобожанщина»,
вул. Леніна, 1, м. Сватове, Луганська обл., Україна, 92600

Тел./факс +38 0647134268. E-mail: slob@svt.lg.ukrtel.net

Свідоцтво про державну реєстрацію АОО №470629
видане Сватівською райдержадміністрацією Луганської області від 27.10.1998 р.
